

שירת הים - סדר כתיבתה ואמירתה

מסכת סופרים פרק יב הלכה ט

ר' זעירא ר' ירמיה בשם רב: שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח על גבי לבינה¹ ולבינה על גבי אריח.²

מגילה דף טז עמוד ב

אמר רבי חנינא בר פפא: דרש רבי שלא איש כפר תמרתא: כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ משירה זו ומלכי כנען,³ שאריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה. מאי טעמא? שלא תהא תקומה למפלתן.⁴

תלמוד ירושלמי מגילה פרק ג הלכה ז

רבי זעורה רבי ירמיה בשם רב: שירת הים ושירת דבורה נכתבים אריח ע"ג לבינה ולבינה ע"ג אריח. עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח ע"ג אריח ולבינה ע"ג לבינה ... מאי כדון למצוה או לעיכוב?⁵

רמב"ם הלכות תפילין ומזוזה וס"ת פרק ח הלכה ד

שירת הים כותבין אותה בשלושים שיטות. שיטה ראשונה כדרכה ושאר השיטות, אחת מניחין באמצעה ריוח אחד ואחת מניחין הריוח בשני מקומות באמצעה, עד שתמצא השיטה חלוקה לשלש ונמצא ריוח כנגד הכתב וכתב כנגד הריוח.⁶

¹ שורות המורכבות מקבוצות מילים וביניהן מרווחים (חללים) גדולים. ובשורה הבאה שוב קבוצות מילים ומרווחים, אלא שהם מסודרים מול השורה הקודמת (והבאה) כך שכל קבוצת מילים "מכסה" מרווח, כמו לבנים שמונחות בקצותיהן אחת על השנייה. "כתב כנגד רווח ורווח כנגד כתב". באופן זה מתקבל בניין מסודר ואיתן, אך עם חלונות קטנים. ראה דוגמא בסוף הדף. ולגבי המשמעות הפיסית של אריח על גבי לבינה הקשורה לעולם הבנייה ולהלכות עירובין, ראה גמרא עירובין יג ע"א ובגמרא שטיינזלץ באיור שהביא שם.

² מכאן ניתן, לכאורה, להסיק שרק שתי שירות אלה נכתבות אריח על גבי לבינה. ובתנ"ך ברויאר אכן כך הוא הדבר. ובתנ"ך קורן גם שירת דוד שבספר שמואל ב פרק כב כתובה כך (אולי משום שהיא משמשת כהפטרה לשביעי של פסח). ובהמשך מסכת סופרים פרק יב הלכה יב ופרק יג הלכה ב יש התייחסות לשירות אחרות. ונראה, בפשטות, שלפי מסכת סופרים רק שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח ע"ג לבינה. ויש קשר תכני בין שירת דבורה לשירת הים מלבד ששירת דבורה היא ההפטרה לשבת שירה (בשלח).

³ "שירה זו" – היא רשימת עשרת בני המן שבמגילת אסתר. "מלכי כנען" – היא רשימת מלכי כנען שהכניע יהושע, ראה יהושע פרק יב. "שירות" אלה כתובות בטורים ישרים, מילה או שתיים בקבוצה, אחת מתחת לשנייה, עד שנראה כמגדל צר וארוך (מגדל קלפים) שאין לו עמידה איתנה והוא מט לנפול. ראה דוגמא בסוף הדף.

⁴ הגמרא במגילה מציגה, כך נראה, שיטה מרחיבה מול השיטה המצמצמת של מסכת סופרים לעיל. כלל, כל השירות נכתבות אריח ע"ג לבינה חוץ משתיים. ואילו עוד שירות יש לנו במקרא? שירת הבאר (במדבר כא), (שירת נחלי ארנון? שם), שירת האזינו, שירת חנה, שירת דוד, "שירת העתים" (קהלת ג, הערת עמוס חכם). ובדפוסים ובנוסחאות שבידינו, שירת הבאר כתובה רגיל (אולי משום שהיא קצרה. ראה רשב"ם במדבר כא יד), שירת האזינו כתובה אריח על גבי אריח (אולי משום שהיא בעצם תוכחה, ראה שטיינזלץ בגמרא במגילה שם), שירת חנה כתובה רגיל (מדוע?), שירת דוד היא הפטרת החג ראינו בהערה 2 לעיל, ו"שירת העתים" כתובה אריח על גבי אריח (שאולי אין זו שירה שהרי קהלת שייך לספרות החכמה). נראה איפוא שלהלכה התקבלה שיטת מסכת סופרים ולא שיטת הגמרא במגילה. ויש עוד לעיין בדבר והמאיר עינינו יבורך!

⁵ הירושלמי (מובא בילקוט שמעוני יהושע רמז כב) נוקט גישה אמצעית בין השיטה המצמצמת של מסכת סופרים (רק שירת הים ושירת דבורה נכתבות אריח על גבי לבינה) ובין הגישה המרחיבה של הבבלי (כל השירות כולן נכתבות אריח על גבי לבינה ולבינה על גבי אריח, חוץ מרשימת מלכי כנען ובני המן) ומתייחס רק לשני הקצוות (שירת הים ושירת דבורה מחד גיסא ומלכי כנען ובני המן מאידך גיסא) ואינו מתייחס לכל השאר. תשובת הירושלמי בהמשך הסוגיה שם היא שזה לעיכוב, היינו חובה ומזה אפשר אולי לתמוד שלגבי כל שאר המקרים, גישה הירושלמי היא 'חופשית' וסופר שיכתוב את שאר השירות כך או כך, לא פסל. ובשולחן ערוך יורה דעה סימן רעה סעיף ג נפסק: "כתב השירה (שירת הים) כשאר הכתב, או שכתב שאר הכתב כשירה, פסול. ודווקא שכתב השירה כשאר הכתב בלא פיזור, אבל אם שינה בפיזור ממה שנהגו, לא פסל, ובלבד שהיא אריח על גבי לבינה". עצם השיטה (הפיזור) חשובה. החלוקה המדויקת לאריחים ולבינות אינה מעכבת.

שוב בדקנו ומצאנו שקטע זה של הירושלמי זהה לזה שבמסכת סופרים ומחבר את הקטע בו פתחנו ממסכת סופרים בפרק יב הלכה ט, עם קטע בהמשך המסכת, בפרק יג הלכה ב: "עשרת בני המן ומלכי כנען נכתבין אריח על גבי אריח, ולבינה על גבי לבינה, כל בניין דכן לא קאים. מאי כדון למצוה או לעיכוב? אמר ר' יוסי לר' חנינא בר אחוי דרב אושעיא: נהיר את כדי דהוינן קיימין קדם חנותה דרב אושעיא חביבך, עבר ר' אבא בר זבדא ושאלנא ליה. ואמר בשם רב: לעיכוב". אז אפשר שלפנינו רק שתי שיטות: שיטת הירושלמי – מסכת סופרים ושיטת הברייתא בתלמוד הבבלי.

⁶ שיטים הן שורות. והשורה הראשונה - "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר" - נכתבת במלוא רוחבה ורק בשורה השנייה מתחיל ה"אריח ע"ג לבינה" הראשון. דבר זה מקנה לכל הכתיבה יציבות נוספת, מעין גג המכסה את כל הבניין ואת כל האריחים והלבינות. כיון שהרמב"ם עוסק בהלכות ספר תורה הוא מזכיר רק את שירת הים ואת שירת האזינו.

מסכת סוטה דף ל עמוד ב⁷

תנו רבנן: בו ביום דרש רבי עקיבא: ⁸ בשעה שעלו ישראל מן הים נתנו עיניהם לומר שירה⁹. וכיצד אמרו שירה? כגדול המקרא את הלל והן עונין אחריו ראשי פרקים. ¹⁰ משה אמר: אשירה לה' והן אומרים: אשירה לה'. משה אמר: כי גאה גאה והן אומרים: אשירה לה'. ¹¹ רבי אליעזר בנו של רבי יוסי הגלילי אומר: כקטן המקרא את הלל והן עונין אחריו כל מה שהוא אומר, משה אמר: אשירה לה' והן אומרים אשירה לה', משה אמר כי גאה גאה והן אומרים כי גאה גאה. ¹² רבי נחמיה אומר: כסופר הפורס על שמע בבית הכנסת, שהוא פותח תחילה והן עונין אחריו. ¹³

במאי קמיפלגי? רבי עקיבא סבר: "לאמר" - אמילתא קמייתא. ורבי אליעזר בנו של ר"י הגלילי סבר: "לאמר" - אכל מילתא ומילתא. ור' נחמיה סבר: "ויאמרו" - דאמור כולהו בהדי הדדי, לאמר - דפתח משה ברישא. ¹⁴

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח - מס' דשירה בשלח פרשה א

ר' נחמיה אומר: שרת רוח הקודש על ישראל ואמרו שירה, כבני אדם שהן קוראין את שמע. ר' עקיבא אומר: רוח הקודש שרת על ישראל ואמרו שירה, כבני אדם שהן קוראין את ההלל. ר' אליעזר בן תדאי אומר: משה היה פותח בדברים תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר: אשירה לה' וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: אשירה לה' כי גאה גאה. משה היה פותח ואומר: עזי וזמרת יה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: עזי וזמרת יה ויה לי לשועה. משה היה פותח ואומר: "ה' איש מלחמה" וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: "ה' איש מלחמה ה' שמו". ¹⁵

⁷ מקבילה לגמרא זו שבבבלי נמצאת בתוספתא סוטה פרק ו. שם מוחלפת שיטת ר' עקיבא עם שיטת ר' אליעזר בנו של יוסי הגלילי. שיטת ר' נחמיה היא ללא שינוי.

⁸ "בו ביום" הוא ביטוי לסדרת דרשות שנאמרו ביום שבו הועבר רבן גמליאל (דיבנה) מנשיאותו והוחלף ע"י ר' אלעזר בן עזריה ("הרי אני כבן שבעים שנה"). ראה סיפור המעשה במסכת ברכות כז ע"ב - כח ע"א: "תנא: עדיות בו ביום נשנית, וכל היכא דאמרין בו ביום - ההוא יומא הוה. ולא היתה הלכה שהיתה תלויה בבית המדרש שלא פירשוה. ואף רבן גמליאל לא מנע עצמו מבית המדרש אפילו שעה אחת". ביטוי זה מוזכר 85 פעמים בתלמוד הבבלי ו- 55 פעמים בירושלמי! (ואולי הכוונה לא ליום אחד, אלא לכל התקופה עד שחזר רבן גמליאל לתפקידו). עם כל המחלוקת הקשה, בית המדרש לא פסק וידעו בסוף להתפייס. ורבן גמליאל למד את הלכה מסיונו הנכנסים לבית המדרש ומשמעות הכרזתו: "כל תלמיד שאין תוכו כבדו - לא יכנס לבית המדרש".

⁹ ובתוספתא הנוסח הוא: "בשעה שעלו ישראל מן הים בקשו לומר שירה שרת עליהן רוח הקודש ואמרו שירה". כאן אין שום אזכור לרוח הקודש וזה מתאים לשיטת ר' עקיבא שהיא מאד מינימליסטית כמוסבר בהערה 11 להלן.

¹⁰ כיון ששירת הים מושווית עם אמירת הלל ויש לנו מגוון שיטות כיצד בדיוק אמרו בני ישראל את השירה, נקדים ונאמר שגם בהלל יש, עד היום, שיטות שונות לענין החזרות ו"חלוקת התפקידים" בין החזן לקהל. ועל כך כבר נכתב בשולחן ערוך, אורח חיים סימן תכב סעיף ג': "בענין הפסוקים שכופלין בו וכן בפסוקים שש"צ אומר והקהל עונים אחריו - כל מקום כפי מנהגו". ואנו מחפשים מהם המנהגים לגבי אמירת שירת הים בפרט בשביעי של פסח ושבת שירה.

¹¹ משה אמר את השירה במלואה ואילו בני ישראל רק חזרו על הפזמון: אשירה לה'. בדומה לאופן שאנו אומרים את "הודו לה' כי טוב כי לעולם חסדו" בהלל. לפי שיטה זו, חלקם של בני ישראל בשירה הוא קטן מאד. משה כאילו מוציא אותם ידי חובה. "כגדול המקרא את ההלל". כדאי, אגב, לשים לב שמשוה אומר חצאי פסוקים והן עונים בפזמון חצי פסוק ("אשירה לה' כי גאה גאה סוס ורוכבו רמה בים") או אפילו רק רבע פסוק: "אשירה לה' כי גאה גאה". האם יש עדה או קהילה שנוהגת כך היום? מי מכיר, מי יודע?

¹² בני ישראל חזרו אחרי משה, פסוק בפסוק. הוא מקריא והן חוזרים אחריו. בדומה לאופן שאנו אומרים את "אנא ה' הושיעה נא" בהלל. הנוסח כאן הוא "כקטן המקרא את ההלל". מדובר בקטן חכם שיועד את סדר התפילות אבל אין הוא יכול להוציא את הקהל ידי חובה ולכן הם חוזרים על דבריו מילה במילה. אבל בתוספתא הנוסח הוא "כגדול המקרא את ההלל". בכל מקרה, לפי שיטה זו חלקם של בני ישראל עדיין משני, אך גדול יותר. על משה שרתה רוח הקודש והשירה ובני ישראל החרו והחזיקו אחריו. האם יש עדה או קהילה שנוהגת כך היום? מי מכיר, מי יודע?

¹³ חזן הפורס על שמע (עובר לפני התיבה ומקריא את קריאת שמע וברכותיה) רק מזכיר לקהל את המילים. הוא פותח בשתיים שלוש מילים ראשונות של כל פסוק והקהל נזכר, חוזר על מילים אלה ומשלים בעצמו את יתרת הפסוק. זו כמובן הדרגה הגבוהה ביותר מבחינת בני ישראל. ובתוספתא דברי ר' נחמיה עשירים יותר: "ר' נחמיה אומר: כבני אדם שקורין שמע בבית הכנסת שנאמר: ויאמרו לאמר. מלמד שהיה משה פותח בדבר תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה אמר: אז ישיר וישראל אמרו אשירה לה' וגו'. משה אמר: עזי וזמרת יה וישראל אמרו זה אלי ואנוהו. משה אמר: ה' איש מלחמה וישראל אמרו ה' שמו". האם יש עדה או קהילה שנוהגת כך היום? מי מכיר, מי יודע?

¹⁴ הפתיחה לשירת הים היא: "אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת לה' ויאמרו לאמר" (שנכתבת למלוא רוחב השורה לפני ה"אריח ע"ג לבינה" הראשון כפי שכבר ציינו בשיטת הרמב"ם). ר' עקיבא ור' אליעזר שניהם דורשים את "לאמר", שמשמעותו שבני ישראל חוזרים על מה שמשוה מקריא להם. או רק על הפזמון "אשירה לה' כי גאה גאה" (כשיטת ר' עקיבא) או על כל פסוק ופסוק (כשיטת ר' אליעזר). ר' נחמיה מדייש את "ויאמרו לאמר". בסופו של דבר הייתה השירה אמירה משותפת למשה ולבני ישראל - "בהדי הדדי" ואולי גם ברוח קודש ששרתה על כולם כשיטת התוספתא.

¹⁵ נראה שכל התנאים במדרש מכילתא זה מרחיבים מאד לעומת הברייתא הנ"ל מהגמרא בסוטה. שיטת "גדול המקרא את ההלל" איננה כאן ושירת הים נאמרה ביחד וברוח הקודש, כאשר משה היה רק הפותח.

"אשירה להי' - נאה גדולה להי', נאה גבורה להי', נאה התפארת והנצח וההוד להי'. וכן דוד אמר: לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד (דברי הימים א כט יא). "אשירה להי' כי גאה גאה" - משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור - והוא חלש, שהוא עשיר - והוא עני, שהוא חכם - והוא טיפש, שהוא רחמני - והוא אכזרי, שהוא דיין שהוא נאמן ואין בו אחת מכל המידות הללו. אלא הכל מחניפין לו. אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא כל מה שמקלסין אותו, יותר הוא מקילוסו.¹⁶

חג שמח

מחלקי המים

שירת הים - אריח על גבי לבינה

אז ישיר משה ובני ישראל את השירה הזאת ליהוה ויאמרו לאמר	אשירה ליהוה כי גאה גאה	עלי וחמרת יה יהוה לי
ורכבו רמה בים	זה אביו ואננהו	יהוה איש מלחמה יהוה
לישועה	מרכבת פרעה ויחלו ירה בים	ומצחר
אביו וארמונותיו	תהמת יסמימו ירדו במלכות כמו	אבן
שמו	ימלך יהוה נאדרי בכח	ימלך
עלשיו ובעלו בים סוף	תהמת יסמימו ירדו במלכות כמו	ימלך
יהוה תרעל איום	וברב לאורך תהרים	קסוף
אפוף נערמו בים	תשלחו זרעך יאכלמו כקש	יברוח
איום ארדף אשיו	קפאו תהמת בטב ים	אמר
נפשו	אחלק שלל תוכלמו	אמר
בריוח כסמו ים	ארוק זרעו תהישמו ידו	נשפת
אדירים	עלכו כעופרת במים	נשפת
כמסה נאדר בקדש	מי כמסה באלם יהוה	מי
פלא	נרא תהלת עשיה	נרא
בחדשך עם זו גאלת	נשית ימלך תכלעמו ארץ	נשית
קדשך	נהלת בעוף אל נור	נהלת
אזל ישבי פטישת	שבעו עמים ירמון	חיל
אדום	אילו מואב יאחמו רעד	נמיו
כל ימיו כגלן	תפל עליהם אימתה	תפל
ופחד	בגדל זרועך ידמו כאבן	עוד
יעבר עמך יהוה	עוד יעבר עם זו	עוד
קצת	תבאמו ותשלעמו בהר תחלתך	מכון
לשפתך פלגת יהוה	מקדש אדני כונן	מקדש
ידך	יהוה ימלך לעלם ועד	עוד
בא סוס פרעה ברכבו ובפרשיו בים	וישב יהוה עליהם	וישב
את מי הים	ובני ישראל הלכו בישועה בתוך הים	ובני

שירת האזינו אריח על גבי אריח

ואעידה בם את השמים ואת הארץ כי ידעתי אחרי מותי כי השזזת דשזזתנו וסדרתם מן הדרך אשר צייתתי אתכם וקראת אתכם הרעה באחרית הימים כי תעשו את הרע בעיני יהוה להכעיסו במעשה ידיכם וידבר משה באזני כל קהל ישראל את דברי השירה הזאת עד תמם האזינו השמים והאדמה יערף כמולך כקחוי כשעירים עלי דשא כי שם יהוה אקרא הצור תמים פעלו אל אמנוצה ואין עול שזזת לו לא בני מומם ה' ליהוה תמלכו זאת הכוה הוא אבך קצך זכר ימות עולם שאל אבך ויזדך בהצחכ עליון גוים ישב גבלת עמים כי חזק יהוה עמו ימצאהו בארץ מדבר יסבבצוהו יבוצצוהו כצפיה יעיר קצו יפרש כנפיו יקוזהו יהוה בדרך יצונו ירכבו על גמותו ארץ ויקהו דבש מסלע חמאת בקר וחלב שאן ואילים בני בשן ולתוהים ודם עצב תשתה זמר שמוצת עבית כשית ויצבל צור ישעתו בתועבת יכעיסו אלהים לא ידעום לא שערים אבותיכם ותשכח אל מזלכך מכלס בני ובנותי אראה מה אזוריתם בנים לא אמן בם כעסוהו בהבליהם בני גבל אכעיסם

ותשלען הארץ אמרי פי תזל ככל אמרתי וברבנים עלי עשב הבו גדל לאלדינו כי כל דרכיו משפט צדיק וישיר הוא דור עקש ופתלתל עם צבל ולא זכום הוא לעשר ויכצך בני שזזת דר ודר אקצך ויאמרו כל בהפריו בני אדם כמספר בני ישראל יעקב חבל צוחלתו ובתהו יכל ישמון יצרנהו כאישוף עליו על גוזליו ירוחף ישאהו על אברתו ואין עמו אל זכר ויאכל תצבות שדי ושמן מזוכמיש צור עם חלב כרים עם חלב כליות חזיה וישמן ישרון ויבעט וישש אכזה עשירו וקצאהו בזרים יצחו לשרים לא אכה אדשים מקרב באו צור ידרך תשי וירא יהוה ויצאץ ויאמר אסתירה פני מהם כי דור תהפסת המה הם קצאו בכל אכל ואני אקצאם בכל עם כי אש קדחה באפי

¹⁶ היינו שכמה שתקלס אותו, לא תוכל להחניף לו, משום שכן אנוש לא יכול לספר אלא מקצת שבחו של הקב"ה. אבל ראה, להבדיל בעת צרה, שהנביאים בגדולת רוחם אינן מחניפים לקב"ה. ראה העניין בהקשר עם אמירת: האל הגדול הגיבור והנורא, בירושלמי ברכות פרק ז הלכה ג, שירמיהו השמיט את "הנורא" ודניאל השמיט את "הגיבור" וסיכום הדברים מפי ר' יצחק בן אלעזר: "יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לה". ראה דברינו [האל הגדול הגיבור והנורא](#) בפרשת עקב.